

UDK 940.53/.54:940.531.63 (497.1)

Muhidin Pelešić

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET I ČETNIČKI POKRET PREMA SARAJEVSKOM NOVOM LISTU⁺)

Ustašama je bilo jasno da nakon preuzimanja vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, uz presudnu pomoć osovinskih sila, moraju brzo utjecati na profiliranje stavova i mišljenja aprilskim ratom omamljenog stanovništva koje se našlo unutar »nove Hrvatske«. Već u prvom broju *Sarajevskog novog lista*, 11. maja 1941, nakon saopštenja da je, na osnovu naloga ustaškog poglavnika Ante Pavelića, povjerenik za štampu u Bosni i Hercegovini pokrenuo novi dnevni list i da su prestali izlaziti dotadašnji sarajevski dnevници, *Jugoslovenski svet* i *Jugoslovenska pošta*, počela je akcija diskreditacije tada već bivše jugoslovenske štampe. Bilo je očigledno da su se ustaše lišile usluga većine novinara i članova redakcije listova iz »prelaznog perioda«, od kapitulacije jugoslovenske kraljevske vojske do početka funkcionisanja ustaškog propagandnog aparata. *Sarajevski novi list*, čija je pojava u međuvremenu pripremljena, bio je djelo ustaša i njihova naklonjenih lica.

⁺) Osnivanje i uloga *Sarajevskog novog lista* u propagandnom aparatu Nezavisne Države Hrvatske prezentirani su u tekstu: Muhidin Pelešić, Položaj Bosne i Hercegovine u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj prema *Sarajevskom novom listu*, *Prilozi* Instituta za istoriju, br. 23, Sarajevo, 1987, str. 175—192.

Pošto je *Sarajevski novi list* figurirao kao glavno novinsko glasilo NDH u Bosni i Hercegovini, dijapazon njegovog interesovanja najvećim je dijelom obuhvatao bosanskohercegovačko područje, s primjetnim premještanjem težišta, zavisno od toga koja su područja ili teme trenutno interesovale ustaške vlasti u smislu informativne, a posebno propagandne funkcije koja je potpuno prevladala informativnu. Osnovne karakteristike tekstova, preuzetih i izvornih, bile su: antikomunizam, srbofobija, antisemitizam, antidemokratizam, odnosno idejna destrukcija stvarnih i mitoloških protivnika »novog poretka«. Ustaše su rano shvatili ne samo značaj propagande, nego i izazov koji je sadržan u slobodnoj riječi. Zbog toga im je bilo važno da učutkaju svakog ko bi se suprostavio njihovoj stvari.

Kao što je ustaški režim bio blijeda i neuka imitacija fašističkih uzora, tako je i njegova propaganda bila tek odbijesak Goebbelsove i Mussolinijeve propagande, ali bez jednog važnog svojstva — bila je lišena njihove hipnotične moći. Polazeći od Hitlerove teze, odnosno neskrivenog iznošenja tehnike »velike laži«, Goebbels je razradio koncept o uništenju kritičkog reagovanja javnosti i upotrebi medija masovne komunikacije za ostvarenje permanentnog propagandnog utjecaja na nju. Agresivna i odlično organizovana nacistička propaganda i njeni rezultati bili su neprekidno pred očima prema Nijemcima servilnog ustaškog rukovodstva. Nastojanja da na osnovu nacističkih iskustava ostvari uspjeh vlastitog propagandnog aparata u NDH ostala su jedna od iluzija ustaškog vrha, koje se on nije htio lišiti sve do sloma svoje »državotvorne misije«.

*

*

*

Pošto je razvoj događaja pokazao da je narodnooslobodilački pokret, na čelu sa Komunističkom partijom Jugoslavije, svojim programom borbe za nacionalno i socijalno oslobođenje jugoslovenskih naroda i narodnosti, postao glavni politički i vojni protivnik okupacionih sila, kvinslinških režima i kolaboracionističkih pokreta i organizacija shvatljivo je da je on postojao sve veća preokupacija i ustaškog režima u NDH. Borba za neopozivo rušenje ustaškog poretka i NDH, koja je u programu narodnooslobodilačkog pokreta formulisana kao jedan od glavnih zadataka borbe za nacionalno oslobođenje hrvatskog naroda, zajedno s ostalim narodima i narodnostima u cilju stvaranja nove Jugoslavije, kao federativne i ravnopravne zajednice, ubrzano se nametala ustaškim vlastima i njihovom programu kao najopasniji protivnik. U vezi s tim, KPJ i NOP počeli su, iz dana u dan, sve više zaokupljati pažnju ustaške politike, počev od ideoloških tumačenja, koja su davala glavni sadržaj ustaškoj propagan-

di, pa do konkretnih mjera u svakodnevnoj praksi.¹⁾ Ustaše su bili posebno svjesni efikasnosti organizacije koja je istovremenim ustanom u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj uspjela da iz temelja poljulja građevinu NDH.

Prvi pomen komunista u *Sarajevskom novom listu* datira od 3. avgusta 1941, kada je objavljena vijest o strijeljanju »Srba i Židova-komunista«. Nekoliko dana kasnije bila su izvršena strijeljanja komunista u Sarajevu²⁾ i Banjaluci.³⁾ Predstavnici ustaškog režima morali su priznati postojanje oružanog ustanka, dajući mu sporedan značaj i kvalifikujući ga kao »mjestimične pobune« koje su se odvijale »u znaku crvene zastave«. Tako je ministar vanjskih poslova NDH Mladen Lorković u izjavi zagrebačkom nedeljniku *Neue Ordnung*, koju je objavio i *Sarajevski novi list* rekao: »Članovi bandi koji su se predali, iskazuju, da ih se KLJULJALO I VARALO FANTASTIČNIM VIJESTIMA O NAPREDOVANJU SOVJETA (naglašeno u listu — M.P.). Ovdje se jasno vidi veza između atentata boljševizma na Europu i podmuklih pojedinačnih akcija boljševičkih agenata, koji iskorišćuju rusofilsko raspoloženje Srba«. Stavljajući do znanja da za njega početak ustanka znači i njegov završetak, Lorković je kategorično tvrdio: »LIKVIDACIJA RASPRŠENIH GOMILA DRUŠTVENO PROPALIH LJUDI, KOJI OSTAJU IZVAN ZAJEDNICE I NEĆE DA PUSTE IZ RUKU UBOJNIČKOG ORUŽJA, NIJE VIŠE PITANJE POLITIKE, NEGO STVAR REDARSTVA«⁴⁾ (naglašeno u

Ustaške vlasti su kategorično odbacivale »odgovornost za pojavu četničko-komunističkih bandi«. Izjednačavanju partizana i četnika, sa stanovišta ustaške propagande, odgovarala je pojava saradnje partizanskih i četničkih jedinica u ustanku u Bosni i Hercegovini.

Osim toga, terminom »četničko-komunističke bande« ustaška propaganda je odgovornost za četničke zločine sistematski »raspoređivala« i na partizane. U sklopu ustaške politike, propaganda je tako stavljala do znanja da narodnooslobodilački pokret ima prevladujuće srpsko obilježje. Tvrdnjama, da su »razlozi pojave četničko-komunističkih razbojničkih družina i njihovog održanja« u Pavelićevoj konstataciji o postojanju protivhrvatskog djelovanja jedne or-

¹⁾ Fikreta Jelić-Butić, O nekim karakterističnim momentima ideološko-političke djelatnosti ustaša protiv narodnooslobodilačkog pokreta 1941—1943, AVNOJ i narodnooslobodilačka borba u Bosni i Hercegovini (1942—1943), Materijali sa naučnog skupa održanog u Sarajevu 22. 23. novembra 1973. godine, Institut za istoriju — Rad, Sarajevo-Beograd, 1974, str. 156.

²⁾ *Sarajevski novi list* (dalje: SNL), br. 72, 3. 8. 1941.

³⁾ SNL, br. 76, 8. 8. 1941.

⁴⁾ SNL, br. 104, 10. 9. 1941.

listu — M.P.).

ganizacije koja »NIJE ODAVLE IZ DOMOVINE, KOJA NIJE IZ NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE, NEGO POTJEČE IZVANAN«⁵⁾ (naglašeno u listu — M.P.), NOP je svoden na nivo balkanske hajdučije, u najboljem slučaju priznavan mu je status terorističke organizacije, te je tako predstavljen kao Hrvatima i Muslimanima potpuno strana pojava, direktno okrenuta protiv njih.

»Obavijest iz Glavnog Stana Poglavnika br. 3«, objavljena u listu 24. aprila 1942, posvećena situaciji u istočnoj Bosni, bila je sročena sa određenim »inovacijama« koje su se sastojale iz dezinformacija da je rukovodstvo partizanskih jedinica sastavljeno isključivo od Jevreja izmišljenog identiteta.⁶⁾ Tvrđnjama, da je »glavni kontingent tih komuno-četnika pridošao (...) iz Srbije i Crne Gore« i da je »između takvih četnika i komunističkih partizana bio (...) učinjen i pismeni ugovor, po kom su zajednički vodili te akcije«, ustaške vlasti su stvarale osjećaj ugroženosti spolja, tražeći priliku za efikasnu i radikalnu konsolidaciju prilika u NDH.

Trećeg januara 1943, u toku priprema za početak operacija prema planu »Weiss«, objavljena je vijest prema kojoj su partizanske snage potisnute »u neprohodne planine i guste prašume, odakle se samo od vremena do vremena pojavljuju«. Ustaška propaganda je nastojala diskreditovati partizane tvrđnjom, da su »razbojnici i nasilnici na brzu ruku organizirani u skupine pod znakom sovjetske zvijezde«.⁷⁾ Ne pominje se velika slobodna teritorija, formirana u jesen 1942, koja je kao jedinstvena cjelina obuhvatala gotovo polovinu teritorije NDH. Ustaška propaganda prećutala je činjenicu da je upravo ta oslobođena teritorija, sa drugim manjim oslobođenim dijelovima, doslovno razbila NDH kao administrativno-političku i državnu cjelinu.⁸⁾ Ali, ustaški propagandisti nisu zaboravili da svom arsenalu dezinformacija dodaju još jednu, prema kojoj su »komunistički kolovođe« bili organizatori »pravih razbojničkih pohoda srbskih sela na hrvatska naselja«.⁹⁾

U namjeri da naglase zavisnost partizana od uticaja iz inostranstva, čime su ustaški propagandisti manipulirali kao »krunskim dokazom« svoje kampanje, davane su slijedeće ocjene: »Stvaranje partizanske srčike počelo je odmah, upravo istog časa, kad su vojske Europe, da bi zaštitile naš kontinent od najvećeg neprijatelja kulture i civilizacije, prekoračile granice boljševičke države, koja je spremala pohod na Zapad. Moskva je tada stavila sav onaj tajno stvarani i razgranati stroj svojih plaćenika u Srbiji i u bosansko-hercegovačkoj Hrvatskoj, davši nalog, da se boljševičke snage s one

⁵⁾ SNL, br. 160, 14. 11. 1941.

⁶⁾ SNL, br. 293, 24. 4. 1942.

⁷⁾ *Novi list* (dalje: NL), br. 506, 3. 1. 1943.

⁸⁾ Fikreta *Jelić-Butić*, navedeni članak, str. 163.

⁹⁾ NL, br. 538, 10. 2. 1943.

strane Drine upotriebe najvećim dielom za udarac protiv Nezavisne Države Hrvatske«. Dakle, spretno se manipulisalo tezom da je ustanak »mračna zavjera« protiv hrvatskog naroda, smišljena i pripremljena znatno ranije, zbog toga što je »i u posljednjih dvadeset godina bio nerazoriva brana protiv boljševizma na svom području«. ¹⁰⁾

Zanimljiv je prvi prikaz »glavnog komandira« partizana Tita, objavljen 17. februara 1943: »On ima između 45 i 48 godina, te je po zanimanju nekakvi mehaničar, bravar, mesar ili tako nešto slično. On je bio u Moskvi na nekakvom posebnom komunističkom tečaju, kao i ostali njihovi vođe«. ¹¹⁾ Omaložavajući značaj institucije AVNOJ-a, ustaška propaganda je brižno plela svoj propagandni repertoar: »Svi Srbi komunisti, većinom Srbijanci, rukovodeći se mišlju, da partizanska »vlada« ne bi tobože izgledala skroz na skroz protuhrvatska primili su u »izvršni« odbor »antifašističkog vieća narodnog oslobođenja Jugoslavije«, da bi se Hrvatima zamazale oči, i nekoliko poznatih komunista, koji su po porijeklu doduše Hrvati — ako su zakonita djeca — nu koji s hrvatskim narodom nisu nikada išli, niti su s njime, već protiv njega, osjećali«. ¹²⁾ Otvorenim falsifikatima i prečutkivanjem istine propaganda NDH je smišljeno demantovala činjenice o sve brojnijem učešću Hrvata u narodnooslobodilačkom ratu i značajnom broju rukovodilaca NOP-a hrvatske i muslimanske nacionalnosti. ¹³⁾ Naročito zlobna bila je ustaška propaganda prema Jevrejima koji su se borili u partizanskim jedinicama: »Posebno su pak Židovi u partizanskim »brigadama« i »štabovima« obskrbnici, zatim liečnici, ljekarnici, blagajnici i sl., koji poslovi i inače najbolje odgovaraju njihovoj naravi. Tamo gdje pucaju puške i strojnice, naravno, nema Židova«. ¹⁴⁾

Ne jednom, ustaška je propaganda djelovala brzopletu i euforično u izricanju ocjena u vezi sa ratnom situacijom u NDH, posebno u Bosni i Hercegovini. Tako je krajem maja 1943, razmatrajući posljedice operacija izvedenih prema planu »Weiss«, štampa objavila tvrdnju ministra prosvjete NDH Mile Starčevića, prema kojima su partizani, »nakon što su duže vremena ugrožavali jedan dio bosanske Hrvatske, protjerani sa hrvatskog državnog i narodnog područja u područje Crne Gore. Ovdje kod nas ostale su još male sporadične skupine, koje još uvijek pokušavaju ometati red, rad i mir i ugrožavati naše građane i seljake. Ali oni će redarstvom i upravnim mjerama biti do zadnjega uništeni. Te bande odnosno ostaci banda više ne predstavljaju nikakvu opasnost za naš unutarnji život«. ¹⁵⁾ Naslovi

¹⁰⁾ NL, br. 519, 19. 1. 1943.

¹¹⁾ NL, br. 544, 17. 2. 1943.

¹²⁾ NL, br. 547, 20. 2. 1943.

¹³⁾ Fikreta Jelić-Butić, navedeni članak, str. 164.

¹⁴⁾ Kao u napomeni br. 12.

¹⁵⁾ NL, br. 624, 25. 5. 1943.

kao što su: *Uništenje bande u crnogorskim brdima*,¹⁶⁾ *Očaj razpršenih bandita*,¹⁷⁾ *Sumrak peterokrake zvijezde*,¹⁸⁾ i mnogi slični njima, podgrijavali su stanje »pobjedničke« euforije kod ustaša i njihovih pristalica nakon završetka operacije prema planu »Schwarz«. Objavljen je podatak njemačkog ratnog izvještaja koji je tvrdio da su partizani imali »preko 30.000 mrtvih na bojnim poljima, koja se protežu od rieke Kupe, pa sve do Ibra«.¹⁹⁾

Nekoliko mjeseci nakon, u svim ustaškim propagandnim sredstvima, objavljenog »uništenja« partizana, bez ikakvog obrazloženja, na sceni se opet pojavila »krvava banda koja se okupila oko Tita i njegovih židovskih zapovjednika i političkih komesara«, uz osvetoljubivo obećanje vlasti NDH da »Tito i Moša Pijade mogu biti sigurni, da ne će izmaći zasluženoj kazni i da će ih stići pravedna odmazda hrvatskog naroda za sve ono zla što su ga učinili radnom narodu ovih krajeva«. Istovremeno, nastojao se umanjiti značaj prelaska dijela italijanskih vojnika u redove NOVJ-e, nakon septembar-ske kapitulacije 1943.²⁰⁾

U listu su objavljivane i reportaže njemačkih ratnih izvještaja sa bosanskohercegovačkog ratišta, koje su preuzimane iz njemačke ili ustaške štampe. U njima je, osim uobičajenih hvalospjeva njemačkoj oružanoj sili i njenim ustaško-domobranskim »saveznicima«, sadržan i priličan broj podataka koji su svjedočili o njihovim teškoćama u borbama sa partizanskim jedinicama. Tako je jedan njemački ratni izvještaj priznao činjenicu, da su partizani uvijek sa sobom odosili svoje ranjenike.²¹⁾ Drugi je pominjao »bolješevičke elemente« svrstane u »brigade, koje se žilavo bore za svaki obrambeni postav«.²²⁾ »Neprijatelj je u borbi za vrijeme zimskih bosanskih mjeseci stajao protiv njemačkih vojnika kao neprijatelj, koji je bio opremljen i izobražen za opasni mali rat. Taj se neprijatelj svagdje borio brzo, jer je poznao zemljište, a sobito u usamljenim gorskim zasjedama. Taj je neprijatelj ponajprije radije vršio noćne napadaje i izbjegavao otvorenu borbu, dok nije konačno, za vrijeme posljednjih tjedana, zatjeran u tjesanac, jurišao i u jačim skupinama«²³⁾ nevoljno je priznao treći nakon završetka operacije »Weiss«. Njemački autori navedenih i drugih reportaža doživljavali su Bosnu i Hercegovinu kao sporedno, gotovo orijetalno, ratište koje nikako nisu shvatili. Ponekad bi neko od njih dopuštao sebi lirski intermezzo

¹⁶⁾ NL, br. 649, 23. 6. 1943.

¹⁷⁾ NL, br. 659, 7. 7. 1943.

¹⁸⁾ NL, br. 654, 1. 7. 1943.

¹⁹⁾ Kao u napomeni br. 17.

²⁰⁾ NL, br. 737, 6. 10. 1943.

²¹⁾ NL, br. 429, 2. 10. 1942.

²²⁾ NL, br. 540, 12. 2. 1943.

²³⁾ NL, br. 588, 9. 4. 1943.

prije no što bi prešao na »sve one strahote, koje je mučenička Bosna i mučenički hrvatski narod u njoj pretrpio«. ²⁴⁾

Jačanje NOP-a primoralo je ustaške vlasti da objavljuju gotovo očajničke apele, koji su predstavljali novinu u dotadašnjem propagandnom radu. Iz tih apela mogla se jasno razaznati činjenica da su se hrvatski i muslimanski narod nezaustavljivo distancirali od NDH, što je samo pojačavalo dramatičnu intonaciju ovih i sličnih ustaških propagandnih poteza. ²⁵⁾

Reakcija na Drugo zasjedanje AVNOJ-a bila je usmjerena u pravcu ukazivanja na nezakonitost i neosnovanost značaja »najnovije bolješevičke smicalice«, koja za NDH »nema nikakva značenja«. Među Titovim komesarima, kaže se dalje, »nema ni jednog malo iztaknutijeg člana i jedne hrvatske strane. Isto tako je s njegovim »savjetom« tj. parlamentom. Mi čak znamo i to, da se niti njegova »vlada« niti njegov »parlament« nisu nikada ni sastali. Tko bi ih i mogao sakupiti iz raznih šuma! Isto je tako za nas više nego komedija »ustav« što ga je »donio« taj njegov »parlament«, a po kojem Jugoslavija postaje federalističkom državom (...) Mi bez svoje samostalne države ne ćemo da živimo, jer vrlo dobro znamo, što bi nas očekivalo pod boljševičkim knutom«. Ustaše su nastojali zatražiti javnost tvrdanjama, da komunisti »na njima svojstven način spremaju jugoslovensku sovjetsku republiku te su u tu svrhu na najbezobrazniji način poubijali tisuće i tisuće marnih i čestitih seljaka i građana, koji bi trebali biti žrtve na ovoj jezovitoj klaonici, koju boljševici spremaju europskim narodima. Od važnosti je međutim iztaknuti, da vodstvo, organizaciju i financiranje partizanske akcije u Hrvatskoj leži u rukama tuđinaca, koji su za to posebno školovani na naročitim terorističkim školama u Sovjetskoj Rusiji ili pak u španjolskom građanskom ratu«. ²⁶⁾

Ustaše su, očigledno, teško prihvatili činjenicu o obnavljanju Jugoslavije, što se bitno kosilo sa njihovom koncepcijom države i dovodilo u sumnju i u pitanje njihovu ulogu, odnosno opstanak. Posebno je teško na ustaše djelovala činjenica da je nova jugoslovenska država proklamovana upravo u središtu NDH, odnosno u Bosni i Hercegovini, nesuđenom »srdcu Hrvatske«.

Kao velika senzacija odjeknula je »izvorna viest Novog lista«, od 20. februara 1944, da je »Mošo Pijade otrovan«, odnosno da je »naprasno umro intelektualni vođa partizanskih odmetnika« ²⁷⁾ kao navodna žrtva razmirica unutar partizanskog rukovodstva. »Smrt« Moše Pijade značila je, u stvari, formalni obračun ustaške propagande sa »ravnateljem cjelokupne partizanske promičbe«, čije djelovanje

²⁴⁾ SNL, br. 313, 19. 5. 1942.

²⁵⁾ NL, br. 797, 16. 12. 1943; br. 524, 24. 1. 1943.

²⁶⁾ NL, br. 797, 16. 12. 1943; br. 524, 24. 1. 1943.

²⁷⁾ NL, br. 851, 20. 2. 1944.

okupatori i kvislinzi nisu nikako uspijevali eliminisati. To je bila samoobmana ustaške propagande koja je predviđajući neosnovanost vlastite tvrdnje gurala glavu u pijesak, uzaludno se zavaravajući nadom da će lažima i dezinformacijama zaustaviti prodor istine o NOP-u među dijelovima stanovništva koje je pokušavala držati u ideološkom rezervatu »novog poretka«. Ovaj potez sarajevskog *Novog lista* može se posmatrati i kao nesumljiv znak povlačenja ustaške propagande u Bosni i Hercegovini pred sve širim prodorom istine o borbi jugoslovenskih naroda, u čemu je značajnu ulogu imalo i uspješno djelovanje partizanske agitacije i propagande.

U nastojanju da kod stanovništva potisne afirmativno uvjerenje u vezi sa partizanskom organizacijom i moralom, ustaška propaganda je konstruisala laži o, navodnim, partizanskim masakrima vlastitih ranjenika.²⁸⁾ Na taj način je, u stvari, formiran slobodan prostor za ustaške i okupatorske maskare zarobljenih ranjenika — partizana.

Negirajući značaj odluka AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, ustaška propaganda je često ponavljala svoj poznati refren: »Narodi Jugoslavije razišli su se za uvijek, jer su od pamtivijeka živili svaki svojim zasebnim životom. Nasilne državne tvorevine Jugoslavije ne može protiv volje hrvatskog naroda uzkrisiti ni Moskva ni London, a kamo li njihove plaćene krvave sluge Tito i Draža. Narodima razpale Jugoslavije jedini je put mira i sigurnosti, da se drže svoga praga, da svaki čisti svoju kuću.«²⁹⁾ Kada je riječ o teškoćama, iz kojih NDH nije izlazila od samog osnivanja, mogu se pronaći i slijedeće konstatacije: »Međutim moramo uvidjeti, da ih ima među nama dosta, koji još nemaju onu i onakvu državnu svijest, sviest o vriednosti i potrebi države, sviest o dužnostima prema državi uvijek, a naročito u ovo sudbonosno vrijeme, kakovu bezuvjetno trebamo, ako hoćemo da živimo.«³⁰⁾

U vezi sa neuspjelim njemačkim desantom na Drvar, list je 10. juna 1944. objavio vijest njemačkog »Međunarodnog dojavnog ureda« pod spektakularnim naslovom: »Poginula »Titova« tjelesna straža.«³¹⁾ Sutradan je objavljen članak njemačkog ratnog izvještača, uz obrazloženje da će list »u najskorije vrijeme moći donieti daljnjih zanimljivih podataka.«³²⁾ Na to je trebalo čekati pet dana kada se, bogato ilustrovan fotografijama, pojavio tekst o »rezidenciji šumskog maršala.«³³⁾ Pošto napadači nisu uspjeli zarobiti ni ubiti maršala Tita, što su zvanični krugovi Trećeg Rajha i NDH očekivali,

²⁸⁾ NL, br. 889, 5. 4. 1944.

²⁹⁾ NL, br. 868, 11. 3. 1944.

³⁰⁾ NL, br. 867, 10. 3. 1944.

³¹⁾ NL, br. 944, 10. 6. 1944.

³²⁾ NL, br. 945, 11. 6. 1944.

³³⁾ NL, br. 949, 16. 6. 1944.

ustaška propaganda ga je kao fantoma prognala u šumu »odakle je i došao«.³⁴⁾

Ustaška propaganda je, gradeći svoje konstrukcije uz pomoć nekih tradicionalnih simbola usmenog predanja, nastojala stvoriti legendu o partizanskom »carstvu zla«, za koje su smatrali da će ubrzo preći u pobjedničku prošlost snaga »novog poretka«. Istovremeno, trebalo je opravdati oružane snage Trećeg Rajha i NDH za sve propale pokušaje uništenja NOV-e, čijim su se pripadnicima ponekad pripisivale posebne sposobnosti: »Usred grmečkog brloga nalazili se dvor šumskog cara. On je kao takav grad iz bajke okružen s ništa manje nego šesnaest pojaseva sigurnosti, živih pojaseva najodajnijih i najokorjelijih ljudi šume. Oni žive s vukovima i medvjedima, snalaze se po mraku bolje od divljih mačaka, šuljaju se tiše od lisice, a krvoločniji su i od risova, koji se još mogu naći u Grmeč planini.

Stotine seljaka dovedenih iz Like namamljenih panslavskom promičbom, pričama o ugroženom pravoslavlju, legendama o Kosovu i Kraljeviću Marku, a najviše mistikom šume i njenog groznog sve-moćnog cara — Bezimenog — te stotine teglile su danima kreč i balvane, sanduke čavala i mnogog drugog materiala. Oni su gradili fantastičnom brzinom konak »vrhovnog komandanta« gonjeni mamcem u zlatnu bajoslavnu nagradu.

I kada je dvor bio gotov — plaćeno im je drvenim maljem po glavi. Jer, metak u zatiljak i malj po glavi — to su novčanice zahvalonosti, koje su u stalnom obticaju u carevini šume«.³⁵⁾

Za razliku od ovakvih bajki iz domena političke fantastike, ustaški propagandisti su glatko prelazili na praktičniju upotrebu lažnih podataka, pa su sredinom 1944. njihova omiljena tema bili (partizanski prebjezi« kojih je, prema navodima sarajevskog *Novog lista*, za »pet mjeseci amnestije« bilo 60.000 i koji su kod ustanova NDH »našli bratsko utočište«.³⁶⁾ Uviđavajući slabu otpornost svojih oružanih snaga u sudarima sa jedinicama NOVJ-e, vlasti NDH su propagandnim dezinformacijama nastojale zaustaviti pojavu čestih predaja cijelih jedinica domobrana, češće grupa i pojedinaca. U tu svrhu falsifikovane su vijesti kao ona da se »Tito obvezao, da će u Italiju otpremiti veći kontingent svoje »vojske«, koja će tamo biti upotrijebljena umjesto jako načetih crnačkih, poljskih i drugih kolonijalnih postrojbi. S odpremom ovh ljudi je »Tito« već počeo. On u prvom redu odprema u ovu svrhu u Italiju one, koja su se u posljednje vrijeme predali banditima«.³⁷⁾ Uz to je išlo i obavezno ponavljanje ustaške formulacije o tome, kako je »partizanstvo«, zakukuljeni komunizam srbskog porijekla u službi velikosrbske političke misli

³⁴⁾ NL, br. 953, 21. 6. 1944.

³⁵⁾ NL, br. 960, 28. 6. 1944.

³⁶⁾ NL, br. 966, 5. 7. 1944.

³⁷⁾ NL, br. 1024, 12. 9. 1944.

pod okriljem Moskve³⁸⁾ Čak je i federativna Jugoslavija za koju su se borili KPJ i NOP »mirisala« ustaškim ideolozima i propagandistima po velikosrpsstvu.

Posebno je zanimljiva ustaška interpretacija djelovanja KPJ, kojoj je od 15. do 21. novembra 1944. bio posvećen poseban feljton Petra Pavića. U nastojanju da se javnost ubijedi u postojanje dualističke organizacije NOVJ-e, prezentirana je podjela na »domaće partizanske odrede« i »partijske odrede« (ovdje se očito mislilo na proleterske jedinice — M.P.). U pozadini ovakvog nastupa ustaške propagande krila se namjera za profitiranjem kroz, eventualno, smanjenje interesa za odlazak u partizane »koji su svojim jeftinim životima krčili put i zaštićivali živote komunističkog vodstva.«³⁹⁾

O ulozi KPJ u feljtonu se, između ostalih, prezentiraju i slijedeće konstatacije: »Poznato je iz nebrojenih dokumentarnih publikacija, da se je partizanstvo formiralo na području Srbije i Crne Gore pod političkim vodstvom komunista, a pod stručnim vojničkim vodstvom srbijanskih i crnogorskih oficira. Manje je poznato, da se iza čitave odmetničke i četničko-partizanske akcije krije neprimjetna famozna velikosrbska i masonska tajna organizacija »Crna ruka«, koja je začetnik i promicatelj svih sukoba i nesreća na Balkanu od umorstva kralja Aleksandra Obrenovića i žene mu Drage 1903., što predstavlja prvo djelo ove tajne organizacije, pa sve do današnjih krvavih dana. Ona danas poravnava sporove između ljevičarskih i nacionalističkih velikosrbskih struja. Velikosrbska misao je onaj čarobni prut, kojim »Crna ruka« ravna obadvima suprotnim strujama za skladnu djelatnost sve dotle, dok se ne ostvari velikosrbska državna zamisao, a koji će elementi i struje po tom doći do prevlasti, to pitanje po odredbi »Crne ruke« ne smije danas biti otvoreno.«⁴⁰⁾

»Ako je došlo do kakvog sukoba između četnika i partizana, bio je po sriedi samo — plien, i sukobi su »po višem naređenju« prekidani. Nakon izvršenih četničkih pokolja i pohara u jednom kraju, partizani su ih »gonili« dalje, »oslobađali« ostatke razbježalog naroda, svrstavali u svoje redove preostali ljudski ološ i maloumnike svih vjera, stičući na takav »osloboditeljski način« naklonost našeg naivnog, poštenog i prestravljenog naroda, kako bi mogli, praćeni »simpatijom naroda prodirati sve dublje u Hrvatske zemlje.«⁴¹⁾

»Crna ruka« je bez dvojbe prešla u službu Komunističke partije i Sovjeta. »Crna ruka« je izpisala mnogo crnih stranica u poviesti jednog nesretnog naroda. »Crna ruka« je izručila taj narod boljševizmu, i ona će ga u crno zaviti. »Crna ruka« u službi masonske crvene (internacionale pokreće usijane, fanatizirane glave na nova zlodjela

³⁸⁾ NL, br. 1027, 15. 9. 1944.

³⁹⁾ NL, br. 1078, 15. 11. 1944.

⁴⁰⁾ NL, br. 1081, 18. 11. 1944.

⁴¹⁾ NL, br. 1082, 20. 11. 1944.

nad hrvatskim narodom (...) Hrvatski će narod uz pomoć svog vjernog saveznika ostati na životu i živiti slobodan i nezavisan u svojoj republici Hrvatskoj.⁴²⁾ Bio je to salto mortale ustaške politike u odnosu na rojalističku majsku euforiju iz 1941. s vojvodom od Spoleta kao glavnim sporednim akterom.

Krijući učešće Hrvata i Muslimana u NOP-u, ustaše su u raznim varijacijama isticali svoje propagandne teze o tome da glavninu »partizana sačinjava kod nas isti onaj elemenat, koji je pripadao bivšoj socijal-demokratskoj stranki Bosne i Hercegovine, te kasnije komunističkoj partiji i Ijevicama zemljoradnika, demokrata itd. Političko vodstvo sačinjavaju srbijanski i domaći pravoslavni intelektualci i političari. Častnički zbor sačinjavaju bivši jugoslavenski častnici pretežno srbijanskog i crnogorskog, a manje domaćeg ili slovenačkog podrijetla. Glavno slovo promičbe drži Židov Moša Pijade, dočim odgojno prosvjetnu funkciju imaju — pravoslavni svećenici. Broj pravoslavnih svećenika u boljševičko-partizanskim borbenim odredima je veći, nego što se može i zamisliti.«⁴³⁾

Ustaška propaganda je razvijala i neke posebne oblike propagandno-dezinformacijskih sadržaja koje su sačinjavala falsifikovana »svjedočanstva« partizanskih prebjega, pisma koja su, navodno, bila pronađena ili zarobljena, kao i falsifikovani dnevници. Iz tih »dokumenata« javnost je trebala da stekne »vjerodostojnu« sliku o, navodnom, zločinačkom ponašanju partizana. Ustaše su vlastito divljaštvo imputirali partizanima da bi kod javnosti stekli politički kredit. Zbog ilustracije o kakvim se tekstovima radilo, može poslužiti završetak jednog falsifikovanog pisma izmišljenog »Hrvata, bivšeg partizana«: »Danas, kad sam se predao njemačkoj vojsci, moram ti iskreno priznati, da kod njih ima u pogledu drugarstva i jednakosti daleko više socijalizma nego kod nas.«⁴⁴⁾

Ponekad su »autentični« izvještaji i svjedočanstva, navodnih, partizanskih prebjega prerastali u obimne feljtone, koji su zauzimali veći dio strane pojedinog broja lista. Karakterističan feljton te vrste bio je posvećen izjavama »partizana prebjega Svetislava Dolenkica, koji je predstavljen kao »živi svjedok krvavog barbarstva suvremenih divljaka šume«. Feljton je izlazio od 21. juna do 3. jula 1944. a potpisao ga je »priređivač« Emilijan Treml. Osnovne preokupacije ustaške propagande u davanju »vjerodostojnosti«, u cilju neopozive diskreditacije NOP-a, bile su u isticanju navodne krvožednosti, bestijalnosti i nemoralna svake vrste kod partizana. Za ilustraciju takvog nastojanja mogu poslužiti neki naslovi, međunaslovi i podnaslovi navedenog feljtona: *Užasi šumskih bakanalija, Ponoćna svečanost klanja staraca*,⁴⁵⁾ *Šestdeset mazgi tegle krvavo blago šum-*

⁴²⁾ NL, br. 1083, 21. 11. 1944.

⁴³⁾ NL, br. 1087, 25. 11. 1944.

⁴⁴⁾ NL, br. 788, 5. 12. 1943.

⁴⁵⁾ NL, br. 954, 22. 6. 1944.

skog maršala,⁴⁶⁾ Sarajevski Židov, trgovac bijelim robljem,⁴⁷⁾ Služinski metalitet šumskih komunista — sve za Moskvu,⁴⁸⁾ Kako smo pokopali Mošu Pijadu⁴⁹⁾ i kao sugestivna završnica u broju od 3. jula: Na putu za novi život. Predao sam se! — Idem najprije majci, onda u Njemečku.⁵⁰⁾

U feljtonu *Progutala ih šuma* prisutan je jedan tok radnje na kome su autori posebno insistirali, a to su »šumske bakanalije«. Naime, tu se radilo o ideološkoj transplantaciji nacističkih shvatanja o opasnosti od jevrejske potencije i jevrejskih aspiracija u smislu namjernog kvarenja njemačke krvi u propagandno tkivo ustaštva što je rezultiralo idejom o navodnom partizanskom seksualnom divljanju i opasnosti od njihovog namjernog kvarenja čistoće krvatske krvi. Kada se uzme u obzir da je cijela propaganda i »literarna« konstrukcija navedenog feljtona jedva dostojna pisca petparačke literature, može se zaključiti da je takav militantni nastup lista bio usmjeren na izazivanje mržnje i najnižih strasti prema partizanima kod najširih slojeva stanovništva, čime je ispunjavao jednu od svojih funkcija.

Karakteristično je djelovanje ustaške propagande, posredstvom sarajevskog *Novog lista*, od januara do početka aprila 1945. Glavno ravnateljstvo za promičbu činilo je sve što je moglo da priknije katastrofalno stanje na frontu i unutar izolovanih enklava koje su, koliko toliko kontrolisane njemačke i ustaško-domobranske jedinice i da što je moguće duže sačuva iluziju da će rat biti završen njemačkom pobjedom. Ustaški propagandni aparat bio je sigurno u najtežem iskušenju upravo tih posljednjih mjeseci. Njegovi su činiooci pa tako i *Novi list*, bili pripremani i usmjeravani jedno u stalnom podizanju propagandne mete, tako da su vijesti iz dana u dan bile dramatičnije od jučerašnjih, a pridjevi su izricani superlativom. Propagandna stagnacija u načinu izlaganja ciljeva ustaštva bila je odavno očigledna. Eventualno prestrukturiranje obima propagandnog djelovanja, uz određenu objektivizaciju njegovih sadržaja, bilo je prosto nemoguće zbog toga što je ustaški mehanizam odavno djelovao po inerciji, nastojeći da izbjegne smanjenje osjećaja napetosti kod javnosti. Ustaše, u stvari, nisu htjeli da prihvate činjenicu da je njihova propaganda dostigla tačku poslije koje su sve tvrdnje postale neuvjerljive i nevjerovatne.

Tako je djelovala i karikatura objavljena u listu 11. januara 1945. na kojoj je, uz tekst: »Požurite budalaši, 15. siečnja je, kraj amnestije!«, naoružana figura, koja neodoljivo podsjeća na političke komesare iz sovjetskih filmova tidesetih godina, kako likvidira one

⁴⁶⁾ NL, br. 956, 24. 6. 1944.

⁴⁷⁾ NL, br. 959, 27. 6. 1944.

⁴⁸⁾ NL, br. 961, 29. 6. 1944.

⁴⁹⁾ NL, br. 963, 1. 7. 1944.

⁵⁰⁾ NL, br. 964, 3. 7. 1944.

koji su se predali partizanima.⁵¹⁾ Proturani su i navodni podaci »iz jednog tajnog dokumenta, koji je zaplijenjen u pismohrani, jedne partizanske brigade«. Iz toga falsifikovanog dokumenta slijedilo je »da se u pojedinim jedinicama partizanske »vojske« pokazuju podpunni znaci razpadanja«. ⁵²⁾ U osvrtima na ponuđenu amenstiju, ustaška propaganda je prećutkiivala njene negativne efekte po moral i otpornost oružanih snaga NDH, ali je plasirala još jednu laž preme kojoj su »oružane snage (NDH — M.P.) dale (...) komunističkom vodstvu dostojan odgovor: NIJEDAN SE HRVATSKI VOJNIK NIJE ODAZAVO (naglašeno u listu — M.P.), već je dvostrukim poletom nastavio borbu«. ⁵³⁾

Ustaška propaganda je morala priznati i neke slučajeve povlačenja njemačkih i ustaško-domobranskih snaga na bosanskohercegovačkom i drugim frontovima, ali uz obilato korištenje svih propagandnih teza za koje je očekivala da će izazvati revolt i talas mržnje stanovništva protiv nastupajućih jedinica Jugoslovenske armije: »Pod pritiskom premoćnih partizanskih snaga, potpomognutih i englezkim zrakoplovstvom, naše su se borbene postrojbe morale povući i zauzeti postave oko srednjeg toka rieke Neretve. Skupa s vojskom, a svjestno opasnosti kojoj je izvrgnuto, naše se je pučanstvo, naročito mužkarci, povukli s našim oružanim snagama (...) Partizani nisu više ni u Mostaru ni u Travniku igrali svoju dosadašnju »politiku demokracije«, nego su nastupali otvoreno prema svemu što nije sigurno komunističko. Ne provodi se više ni taktika prema anglofilima, a partizani se nisu žicali dirnuti ni u samu katoličku crkvu, koja predstavlja jednu svjetsku organizaciju (...) Svakako je najznačajniji slučaj izгона Isusovaca iz Travnika, koji su prije nekoliko dana u deyet sati u noći dignuti iz kreveta iz svoga samostana i protjerani s ćirilicom izpisanim propusnicama, iz područja Travnika«. ⁵⁴⁾

Što je njemačka vojna sila doživljavala više neuspjeha, time je više nacistička propaganda i kroz ustaške listove lansirala laži i dezinformacije o taktičkim operacijama Wehrmachta, o uništavanju, štaviše, pokoljima protivničke žive sile, što je predstavljano astronomskim brojevima. Međutim, bio je to znak raspada jedne onemoćale propagande koja je, zbog odsustva realnih i istinitih činjenica i načina prezentiranja, predstavljala duhovno nasilje nad ljudskom svijesću i preobrazila se u svoju suprotnost. Ustaška propaganda postala je tako vlastita antipropaganda, posebno zbog sve značajnijih uspjeha snaga NOP-a, većeg protoka informacija i spoznaje o njegovim istinskim celjevima, kao i zbog sve očiglednijih uspjeha saveznika na drugim frontovima. Osim toga, patriotsko sta-

⁵¹⁾ NL, br. 1123, 11. 1. 1945.

⁵²⁾ NL, br. 1132, 22. 1. 1945.

⁵³⁾ NL, br. 1145, 6. 2. 1945.

⁵⁴⁾ NL, br. 1165, 1. 3. 1945.

novništvo Bosne i Hercegovine i drugih dijelova Jugoslavije vrlo brzo je naučilo da čita »između redova« fašističkih propagandi.⁵⁵⁾

*
* *
*

Biološko uništenje Srba i Jevreja trebalo je obezbijediti stvaranje »čistog hrvatskog prostora«. »Rješenje« jevrejskog pitanja bilo je kopija »rasne politike« Trećeg Reicha, dok se pitanje Srba predstavilo kao specifičan problem ustaškog režima. Široko organizovana propaganda, čiji su nosioci bili najviši ustaški funkcioneri, usmjerena protiv srpskog naroda, u osnovi je predstavljala nastavak gledišta koja su ustaše formulisali o »srpskom pitanju« prije dolaska na vlast u NDH. Ova propaganda je predstavljala uvod u konkretnu i nemilosrdnu genocidnu praksu ustaša usmjerenu protiv Srba u NDH.⁵⁶⁾

S posebnim žarom ustaška propaganda se obračunavala s vojničkim vrijednostima jugoslovenske kraljevske vojske, u kojoj je gledala nastavak srpske vojne tradicije.⁵⁷⁾ Kao nacionalni junaci slavljani su oficiri hrvatske nacionalnosti koji su jedinice jugoslovenske vojske, u toku aprilskog rata, umjesto na front upućivali u pozadinu.⁵⁸⁾ Novinski stupnici bili su već od maja 1941, puni priloga o pljačkama,⁵⁹⁾ razaranjima,⁶⁰⁾ progonima⁶¹⁾ i pokoljima Hrvata⁶²⁾ koje su izvršili četnici u vrijeme aprilskog rata, i poslije njegovog završetka. Ustaše su na taj način tražili opravdanje kod javnosti kako za pokolje srpskog stanovništva, tako i svih protivnika NDH bez obzira na nacionalnu pripadnost.

U cilju smanjenja i eliminacije otporne snage Srba u NDH ustaše su, osim besprimjernog terora praćenog masovnim i neprekidnim likvidacijama i protjerivanjem, primjenom nasilnog prevođenja na katoličanstvo, priredili i propagandni potez sa osnivanjem Hrvatske pravoslavne crkve. Odnos ustaških vlasti prema pitanju Srba često je izazivao nesporazume sa osovinskim vojnim komandantima.

Fizičkim uništavanjem, iseljavanjem i prekrštavanjem Srba ustaše su htjeli da dokažu da je riječ o prostoru koji pripada isključivo hrvatskom narodu, uključujući i Muslimane kao njegov sastav-

⁵⁵⁾ Radivoj Papić, Fašistička propaganda protiv NOP-a, Sarajevo u revoluciji, Tom treći, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1979, str. 743.

⁵⁶⁾ Dr Fikreta Jelić-Butić, Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941—1945, Drugo izdanje, Sveučilišna naklada LIBER — Školska knjiga, Zagreb, 1978, str. 162—163.

⁵⁷⁾ SNL, br. 7, 18. 5. 1941.

⁵⁸⁾ Isto.

⁵⁹⁾ SNL, br. 12, 25. 5. 1941.

⁶⁰⁾ SNL, br. 13, 27. 5. 1941.

⁶¹⁾ SNL, br. 26, 11. 6. 1941.

⁶²⁾ SNL, br. 53, 12. 7. 1941.

ni dio. Srbi su, prema ustaškoj propagandi, bili strani element na hrvatskom tlu i njihov opstanak nije bio moguć u uslovima »novog poretka« u NDH. Šovinistička komponenta ustaške nacionalne politike upućivala je na biološko uništenje Srba. U velikom vrtologu svjetske krize, kojoj je pečat davala surovost fašizma, računalo se na to da su masakri tolerisani od pobjedničkih sila Osovine, ili da će se, u svakom slučaju, predati zaboravu. Politika nacionalno čiste države, koja je u sebi odražavala patološku mržnju prema srpskom obilježju, protivila se stvarnosti NDH kao višenacionalne države.⁶³) Način »rješavanja srpskog pitanja ustaše su našli i u prinudnom katoličenju pravoslavnih, kao svojevrsnoj psihološkoj prinudi da se promjenom vjere spasi život. Naročito je podstican prelaz na katoličanstvo Srba, siromašnih seljaka, koji su, kao što se smatralo, najčvršće vezani za zemlju.⁶⁴) U skladu sa takvom politikom, četnici i emigrantska kraljevska vlada predstavljali su sinonime za velikosrpsku hegemoniju, i njene aktivne protagoniste, sa kojima je ustaštvo vodilo bespoštedni rat i koje je nastojalo diskreditovati i eliminisati kao jednu od opasnosti po opstanak NDH.

U izjavi Mladena Lorkovića »o srpskom pitanju« nalaze se neki stavovi koji su trebali govoriti u prilog ustaškom pogromaškom angažmanu. S besprimjernim cinizmom iznesene su tvrdnje o delegacijama »pravoslavnog stanovništva iz Like, Bosne i Srijema koje su ovih dana (krajem avgusta i početkom septembra 1941 — M.P.) došle Poglavniku, da ga uvjere o svojoj vjernosti. Također ovo dokazuje držanje mnogih pravoslavnih općina, koje su hrvatskim vlastima ponudile saradnju, prilikom čišćenja zemlje od četničkih bandi. Prelazi na katolicizam u masama su jasni znakovi povratka hrvatstvu. Bijes četnika u najvećoj mjeri uperen je protiv pravoslavnih Hrvata, koji su se povratili u dom svoga naroda (...) PRAVIH SRBA PREMA TOME U HRVATSKOJ IMA MNOGO MANJE, NEGO ŠTO SE ČESTO TVRDILO NA TEMELJU NEOPRAVDANOG IZJEDNAČENJA PRAVOSLAVNIH I SRBA (naglašeno u listu — M.P.). Aktivni srpski element je većim dijelom došao preko granice tek od srpske a poslije jugoslovenske države, ili zato, što se tu bolje živjelo, ili kao činovnik i funkcioner Beograda.

Što se tiče mnogo spominjanih četnika, tu se ne radi o nekoj pobuni srpskog naroda, kojoj bi pripadala aureola borbe za slobodu. Četnici su zapravo jedan anahronizam, naime neki vrst milicije jugoslovenske vojske, koja više ne postoji (...) Četnici potiču iz svih dijelova bivše jugoslovenske države. Činjenica, da su mnogi od njih uhvaćeni imali opanke s kljunovima, pokazuje, da se među

⁶³) Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija u Jugoslaviji (1941—1945)*, Knjiga prva Rad, Beograd, 1983, str. 63—64.

⁶⁴) Navedeno djelo, str. 66.

cvim zadnjim partizanima jugoslovenske vojske nalazi mnogo njih, koji potiču iz unutrašnjosti Srbije⁶⁵⁾

Početakom 1942. ustaše su počeli uviđati da svoju politiku prema Srbima u okviru NDH moraju koliko-toliko revidirati. Oni su se u osnovi slagali sa njemačkom ocjenom da je ignorisanje Srba u NDH tokom 1941. omogućilo razvoj ustanka i u Hrvatskoj. Zbog toga su počeli vjerovati da je takva revizija neophodna ako se želi onemogućiti i iskorijeniti NOP. Međutim, ustaško vodstvo je u pokušaju revidiranja svoje politike prema Srbima u NDH pokazalo neodlučnost kalkulišući sa rezultatima svakog poteza. Ono je bilo ograničeno šovinizmom koji nije mogao da se pomiri sa priznanjem činjenice da na teritoriji NDH žive i Srbi. Sazivanje »Hrvatskog državnog sabora« za 23. februar 1942. i njegova vijećanja, kao i formiranje »hrvatske pravoslavne crkve«, nisu doveli do nekih bitnih promjena. U pitanju sa četnicima vodstvo NDH je također pokazalo izvjesno kolebanje prije nego što je definisalo svoju politiku.⁶⁶⁾

Ideologija četništva iz temelja se nije slagala sa vlastima NDH, praktično ni po kom pitanju, ali u partizanima su i jedni i drugi vidjeli zajedničkog neprijatelja, i to je bio razlog koji je srušio sve prepreke za kolaboraciju koja je uslijedila između vlasti NDH i četnika. U namjeri da ostvare tu kolaboraciju dvije strane su se, ipak, morale sporazumjeti, barem privremeno i ne bez rezervi, o velikom broju pitanja. Drugim riječima, svaka strana je morala platiti cijenu saradnje. Sporazumi između NDH i nekih četničkih odreda predstavljali su, u stvari, indirektan način četničke kolaboracije i sa Nijemcima, pošto su oružane snage NDH na tom terenu bile od januara 1942. pod njemačkom komandom, a posebno zbog toga što je cjelokupna teritorija Bosne i Hercegovine između rijeke Save i demarkacione linije postala oktobra iste godine operativna zona pod vrhovnom njemačkom vlašću.⁶⁷⁾

Četvrtog juna 1942. list je objavio »Obavijest iz Glavnog stana Poglavnika br. 4«, datiranu 3. juna, koja se odnosila na sporazume organa vlasti NDH sa četnicima u velikoj župi Sana i Luka i na ozrenskom području. Kao razlog saradnje navedeno je četničko »uvjerenje«, »da njihovo četnikovanje može poslužiti i biti od koristi prije svakomu nego li samom pučanstvu, koje je snalazilo najveće zlo, kao posljedica nemira i neredovitog života«. Naročito je bilo naglašeno četničko »uvjerenje«, da su od takve situacije koristi

⁶⁵⁾ Kao u napomeni br. 4.

⁶⁶⁾ Rasim Hurem, Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne Države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god., *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta*, Broj 2, Sarajevo 1966, str. 292.

⁶⁷⁾ Jozo Tomasevich, Četnici u drugom svjetskom ratu 1941—1945, Sveučilišna naklada LIBER, Zagreb, 1979, str. 206.

imali »agenti Moskve«. Dalje se kaže: »Oni su četnici po svojim izlaznicama potpisivali zapisnike u kojima izjavljuju, da priznaju vrhovništvo Nezavisne Države Hrvatske i kao njezini državljani i pripadnici surađuju lojalno i odani su njezinom poglavaru Poglavniku, te privrženost Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Istog dana prekidaju sve neprijateljske čine protiv njezinih vojnih i građanskih oblasti. Istodobno izjavljuju svoju pripravnost pobijati svim sredstvima partizansko-komunističke ispade i u svakom pravcu pomagati državne vlasti u sređivanju općih prilika. Državne vlasti zajamčuju njima prava, koja svi državljani u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj imaju, te će ih pomagati u obnovi onoga, što su uslijed dosadašnjih nesređenih prilika u svojim krajevima pretrpjeli. Nadalje će u svim krajevima sudjelovati u mjesnim upravnim oblastima i kao dobrovoljci u pobijanju partizanskih bandi uz vojne oblasti pod njihovim vodstvom.«⁶⁸⁾

Tako se dogodio jedan od najprotivrječnihijih obrta u okupiranoj Jugoslaviji: žestoka mržnja između hrvatskih i srpskih nacionalista, upravo patološka mržnja, što su je razvijali i jedni i drugi, potisnuta je privremeno kod oba tabora u cilju njihove zajedničke borbe protiv NOP-a, a ustaše i četnici su prividno istupili protiv međunacionalne borbe. Ova ustaško-četnička kolaboracija bila je, uglavnom, u interesu Trećeg Reicha (manje Italije) koji ju je podržavao i podsticao.⁶⁹⁾

Međutim, pomenuta saradnja smatrana je kod oba partnera samo privremenim rješenjem, dok se prikupe i srede snage za obračun sa glavnim protivnikom — NOP-om. Zbog toga je, i pored sporazuma o ustaško-četničkoj kolaboraciji, ustaška propaganda bila gorljivi inspirator bespoštedne borbe protiv četničkog pokreta Draže Mihailovića, kraljevske izbjegličke vlade i njihovih zapadnih patrona. Istovremeno, ustaški propagandni aparat imao je, izvjesno vrijeme, znatno ublažen i obzirniji stav prema četničkim odredima koji su se držali odredbi sporazuma o saradnji sa vlastima NDH.

Tako već sredinom septembra iste godine ustaški propagandisti bespoštedno napadaju »banditsko pljačkaški značaj« djelatnosti Draže Mihailovića i bivših jugoslovenskih oficira, uz istovremeni napad na ulogu »razkralja Petra« kome su naročito zamjerali to što je 1. oktobra 1941. posredstvom londonskog radija uputio srpskom narodu proglas za dizanje ustanka, što »dakako nije učinjeno bez znanja engleskog ratnog vodstva«. Prisustvo srbijanskih oficira u redovima četničkih jedinica u Bosni i Hercegovini ugrožavalo je čak i privid suvereniteta NDH, pa se ne treba čuditi ustaškom insistiranju na njihovom propagandnom proskribovanju. Istovremeno,

⁶⁸⁾ SNL, br. 326, 4. 6. 1942.

⁶⁹⁾ Jovan Marjanović, Draža Mihailović između Britanaca i Nemaca, Knjiga I, Britanski štićenik, Globus — Narodna knjiga — Prosveta, Zagreb-Beograd, 1979, str. 244.

pohvaljena je uloga dijela četnika koji je, čim je shvatio »da je svaki daljnji podhvrat besmislen, a nastavak ovog boljševiziranja Srbstva, da vodi u propast (...) pristupio saradnji s hrvatskim vlastima na suzbijanju i uništavanju boljševiziranih odmetnika.«⁷⁰⁾

Ustaški ministar vanjskih poslova Lonković primio je 16. januara 1943. diplomatske predstavnike i novinare akreditovane u Zagrebu, kojom prilikom im je uručio »sivu knjigu« naslovljenu *Odmetnička zvjerstva i pustošenja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj u prvim mjesecima života hrvatske narodne države*. Tekst govora koji je Lorković održao tom prilikom objavljen je u sarajevskom *Novom listu* 24. januara. Kada je riječ o četnicima, u navedenom spisu se, između ostalog, kaže da su još u vrijeme trajanja aprilskog rata, prvih dana nakon proglašenja NDH (13. 14. i 15. aprila 1941) u Hercegovini, posebno u Čapljini i okolini, započeti četnički pokolji hrvatskog stanovništva i razaranje hrvatskih sela. Dalje se kaže, da od tada djelatnost tih četničkih bandi ne prestaje, mada je krajem 1942. došlo do »razkola, te je jedan dio — uvidjevši svoj krivi put — napustio zločinačku djelatnost pukovnika Mihailovića.«⁷¹⁾

Ne ispuštajući iz vida jugoslovensku kraljevsku vladu u Londonu, Lorković je rekao, da su »englezki krilaši bacali (...) opetovano među četnike zlatnike, funte i dolare, ali su spuštali i englezke častnike, stručnjake za špijunažu i sabotazu od kojih su nekoji po našim domobrancima već zarobljeni. Emigrantska velikosrbska tzv. vlada u Londonu nosi političku i kriminalnu odgovornost za desetke tisuća poubijanih Hrvata, ponajviše žena i djece, te za stotine popaljenih i uništenih hrvatskih naselja i za druga golema uništavanja narodnog dobra izvršenog po četnicima. Po tom svom djelovanju ta emigrantska skupina u Londonu predstavlja samo produženje svega onoga, što je hrvatski narod kroz 22 godine iskusio od raznih beogradskih vlada, te joj barem s toga gledišta pred očima hrvatskog naroda doista i pripada naziv »jugoslovenska vlada.«⁷²⁾ Da ne bi bilo zabune u tekstu je podvučeno, da je cilj četnika ponovno zarobljavanje hrvatskog naroda i još veće proširenje Srbije, nego što je bilo 1918.⁷³⁾

Mada je kolaboracija četnika Draže Mihailovića sa osovinskim organima u vrijeme operacije »Weiss« bila očigledna, ustaška propaganda nije odustajala od svojih napada na Mihailovićev pokret. Desetog februara 1943. u listu je objavljena tvrdnja, da je kod četnika Draže Mihailovića nastupilo »otriežnjenje«. Poseban naglasak bio je na izjavi nekog zarobljenog Dražinog komandanta, potpukovnika po činu, u kojoj je rečeno da su četnički oficiri imali

⁷⁰⁾ NL, br. 414, 15. 9. 1942.

⁷¹⁾ NL, br. 524, 24. 1. 1943.

⁷²⁾ Isto.

⁷³⁾ Isto.

vrlo malo volje za borbu pošto su svim silama nastojali da se iz nje izvuku, vodeći računa jedino o svojoj dobrobiti i vlastitom bogaćenju. Navodno je taj Dražin oficir istakao potpunu zavisnost četnika o Londonu i Moskvi.⁷⁴⁾ Uvlačeći i SSSR i igru kao poma-gača četništva, ustaše su započeli složenu propagandnu operaciju koja je trebala rezultirati diskreditacijom NOP-a, kao šticeenika Mos-ke, dovodeći ga u vezu sa četnicima kao njihovim tajnim savez-nikom.

Dvadeset i trećeg maja iste godine list je preuzeo tekst iz zagrebačke *Spremnosti*: »Ni jedan musliman ne će ostati«, koji je objavljen pod izmijenjenim naslovom: *Dokumenti o ciljevima čet-nika Draže Mihajlovića*. Tekst je objavljen uz obrazloženje, da je potrebno da se javnost uvjeri »kako bi četnici Draže Mihajlovića htjeli ostvariti etnički čistu veliku Srbiju u federativnoj Jugoslaviji«. Posebno je naglašena »oslobodilačka borba« četnika koji su je demonstriali u velikim pokoljima muslimanskog stanovništva »u ko-tarevima čajničkom, fočanskom, višegradskom, pljevaljskom i pri-edorskom«. ⁷⁵⁾ Nakon toga, pedantno su opisani najstravičniji oblici četničke torture. List je četnicima prebacivao što u toku operacije »Weiss« nisu izdržali partizanske napade u kojima je slomljena njihova vojnička snaga. Ukazivao je na to da četnici nisu održali obećanja data vojnim i civilnim vlastima NDH, »da će pripomoći borbu protiv partizana«, nego su »pobjegli glavnom bez obzira pred partizanskim bandama«. ⁷⁶⁾ U vezi s kampanjom propagande NDH protiv »odmetnika« u Sarajevu je 11. juna 1943, u dvorani bioskopa »Dom«, izvršena predaja pomenute »sive knjige«. ⁷⁷⁾

Krajem septembra iste godine list je tvrdio da »četnici Draže Mihajlovića, u koliko ih još ima i u koliko nisu prišli partizanima, sada još jedini uništavaju katoličke crkve i džamije. Partizani to više ne čine«. ⁷⁸⁾ Desetak dana kasnije, 8. oktobra, ustaška propagan-da je servirala dezinformaciju koja je trebala koristiti dokazi-vanju« da se »Draža i Tito, da zametnu trag služničtvu istom gos-podarar, prividno (...) grde i čarkaju, a da se ne bi njihovi slug-ančići otvoreno potukli i da se oni sami ne bi ozbiljno posvadili o nagradu, plien i glavnu rieč, podielili su po engleskom nalogu i planu uloge, područja i parole«. ⁷⁹⁾

Istina o narodnooslobodilačkoj borbi i žrtvama naroda Jugos-lavije primorala je zapadne saveznike, prije svih Veliku Britaniju, da zbog neizlječive četničke kolaboracije s okupatorskim i kvistlin-škim organima priznanju NOVJ na Teheranskoj konferenciji. Ovo

⁷⁴⁾ Kao u napomeni br. 9.

⁷⁵⁾ NL, br. 623, 23. 5. 1943.

⁷⁶⁾ NL, br. 628, 29. 5. 1943.

⁷⁷⁾ NL, br. 640, 12. 6. 1943.

⁷⁸⁾ NL, br. 730, 28. 9. 1943.

⁷⁹⁾ NL, br. 739, 8. 10. 1943.

priznanje je bitno utjecalo na razvoj vojnih veza NOVJ sa saveznicima u prvoj polovini 1944, upravo u vrijeme političke borbe rukovodstva NOP-a za međunarodno priznanje nove Jugoslavije. Pokušaji Britanaca do organizuju direktne pregovore između predstavnika NKOJ-a i kralja Petra II nisu uspjeli, pa su morali priznati diplomatski poraz i saglasiti se sa pregovorima NKOJ-a i predstavnika umjerenije jugoslovenske buržoazije, predvođene Ivanom Šubašićem kao predsjednikom kraljevske vlade, o ukidanju paralelizma vlada, uz prethodno odustajanje od Mihailovića kao aktivnog činioca za dalji razvoj situacije. Šubašić je, potpisujući 16. juna 1944. Viški sporazum, morao priznati odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a: prihvatio je federativno uređenje Jugoslavije, odao priznanje NOVJ pod komandom maršala Tita, preuzeo na sebe obavezu da objavi deklaraciju o priznavanju nacionalnih i demokratskih tekovina NOB-e, saglasio se sa potrebom pojačavanja borbenih napora naroda protiv okupatora i osudio saradnike neprijatelja. NKOJ se obavezao da radi na stvaranju jedinstvenog državnog predstavništva, odnosno vlade. Osim dogovora da se pitanje monarhije ne pokreće do konačnog oslobođenja zemlje, nakon čega je bilo predviđeno da narod na izborima odluči o obliku vladavine, Šubašićeva vlada je trebala očistiti diplomatski aparat Kraljevine Jugoslavije od protivnika NOB-e, uz pružanje pomoći toj borbi.⁸⁰⁾

Nijemci su, kao i kvistlinzi bili zatečeni ovim obratom i daljim razvojem političke situacije. Tek 3. avgusta iste godine sarajevski *Novi list* objavio je članak *Pad Mihajlovića*, preuzet iz zagrebačke *Spremnosti* koja je, u stvari, prevela i objavila članak *Glanz und Ende eines Bandenführers*, koji je 23. jula bio objavljen u njemačkom nedjeljniku *Das Reich*, organu nacističkog ministarstva propagande. Nijemci su »s najvećim zadovoljstvom« izjavili, a ustaše preuzeli, slijedeće: »Stvaranje nove jugoslovenske emigrantske vlade u Londonu ne znači samo po sebi događaj, s kojim bi se bilo vrijedno pozabaviti, ali ono prikazuje dugu poviest uzpona Tita i njegovih partizana i pad Draže Mihajlovića, kao i opadanje anglosaskog utjecaja (...) Oni (četnici — M.P.) nisu nikada predstavljali neku organiziranu vojsku, nego su se sastojali od mnogobrojnih mjestnih poglavica, sa većim ili manjim brojem pristaša, koji su se često puta međusobno mrzili i izdavali, a mnogi su od njih usprkos istovjetnih političkih gledišta bili osobni neprijatelji generala Mihajlovića. Ovi su ljudi paktirali ne samo s Talijanima, nego su mnogi od njih imali veze i s organizacijama u Srbiji, dok Nedić, u prosincu 1942, nije razpustio kompromitirana udruženja. Mnogi četnici zamjenjivali su Karađorđevićeva orla s crvenom zvijezdom, što više, četnički su vođe zaključivali ugovore čak i s hrvatskim vlastima, ali ih naravno nisu držali. Od utjecaja su bile i prijašnje

⁸⁰⁾ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918—1978*, Nolit, Beograd, 1981, str. 339—341.

organizacije, kratko: zbrka odnosa, neprijateljstava i sporazuma, značajka je ovog svijeta, koji vanjski promatrač ne može lako pregledati. Ovo je bacilo u pozadinu čak i temeljni politički smjer najvažnijeg četničkog vođe, naime: uzpostavu Jugoslavije kao velikosrbske države.⁸¹⁾

Zadovoljstvo Nijemaca i ustaša zbog eliminacije četnika kao političkog faktora od međunarodnog značaja bilo je očigledno. Nakon poraza 1943. i 1944. i jačanja vojnog i političkog utjecaja i ugleda NOP-a u zemlji i inostranstvu, pokret Draže Mihalovića nastavio je kolaboraciju sa Nijemcima, faktički preuzimajući ulogu pomoćnih jedinica njemačke vojske. Međutim, četnička komanda ni tada nije gubila nadu da će se odnosi snaga, ipak, izmijeniti u njenu korist, a Nijemci i ustaše četnicima nisu previše vjerovali i stalno su ih držali na oku.

Sedmog oktobra 1944. list je trijumfalno objavio, da je »velikosrbsko četništvo čardak ni na nebu ni na zemlji«. Dalje se kaže: »Njega su se odrekli — da li milom ili silom, to je svejedno — čak i oni, za čiji je račun i na čiji je poticaj postalo. Odrekli su ga se Petar Karađorđević i njegova dvorska kamarila, odrekli su ga se mnogi njegovi prvoborci, a mnogo »boraca« prešlo je jednostavno komunističkim banditima (...) Od četničke namisli, da će ugodno živjeti od pljačke i krateći vrime ubijanjem hrvatskih žena i djece »triumfalno« dočekati novu »Jugosalviju«, ne bi ništa.⁸²⁾ Kada se odvoje propagandne naslage, ostaje jasno priznanje ustaške propagande da je NOP odnio potpunu prevagu u srpskom narodu.

Tridesetog oktobra iste godine list je na prvoj strani objavio vijest prema kojoj su bile u toku »borbe s četnicima kod Gračanice, Gradačca i Breze«, pošto su »četnici u tom području zauzeli neprijateljsko držanje«.⁸³⁾ To je bila posljednja vijest o četnicima objavljena u sarajevskom *Novom listu*. Glavna pažnja i djelatnost ustaške propagande bile su odavno usmjerene na NOP koji je neprekidno jačao.

Netrpeljivost ustaške politike koja se ne birajući sredstva okomila na Srbe, Jevreje i Rome imala je za ideal stvaranje nacionalne čiste države. Glavno sredstvo za ostvarenje tog cilja bili su pogromi. Čak su i objektivniji njemački posmatrači ukazivali da je NDH svoje postojanje započela u znaku »uništavanja same sebe«.⁸⁴⁾ Kada je riječ o ustaškom sukobu sa velikosrpskom ideologijom, čiji je militantni zaštitnik bio četnički pokret, treba istaknuti da su znamenja i jednih i drugih podjednako bili teror, nož (kama) i is-

⁸¹⁾ NL, br. 991, 3. 8. 1944.

⁸²⁾ NL, br. 1046, 7. 10. 1944.

⁸³⁾ NL, br. 1065, 30. 10. 1944.

⁸⁴⁾ Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija...*, Knjiga prva str. 57.

trebljavanje koji su, istovremeno, bili njihovi preovladavajući »programski« »argumenti«. U bespoštednom razračunavanju sukobila su se dva ostrvljena šovinistička neprijatelja koji su, u pokušaju realizacije čistih nacionalnih država, u najcrnijoj tradiciji balkanskog pogromaškog folklor, vodili pravi krstaški rat usred XX vijeka. U spletu osovinskih planova i vlastitih ambicija, kao i u međusobnim razračunavanjima, snaga ustaštva i četništva je iskopnjela u sukobu sa jačim protivnikom — NOP-om.

Muhidin Pelesić

THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT AND THE CHETNIK MOVEMENT ACCORDING TO THE »SARAJEVO NEW PAPERS«

S u m m a r y

Since the People's Liberation Movement, with the Communist Party of Yugoslavia on its head, had been the main political and military opponent to the occupying forces, the Quisling regimes and the collaborators' forces, it could be easily understood that it had been becoming the major preoccupation of the Ustasha propaganda on the whole and the »Sarajevski novi list« (The New Sarajevo Papers) as its constituent part. The reestablishment of Yugoslavia was rather contrary to the Ustasha concept of state and raised many doubts about the Ustasha's role and their consequent survival on the political scene. The major blow for the Ustasas was the fact that the new Yugoslavia had been proclaimed in the very centre of the so called independent State of Croatia, in Bosnia and Herzegovina, which had been destined to play a central part in the propagandistic and strategic plans in the process of creation and endurance of the Ustasha state.

A widely organized Ustasha propaganda, directed against the Serbian people, basically represented a continuation of standpoints that the Ustasha had formulated on »the Serbian question« before the establishment of the Independent State of Croatia. Such a propaganda, and one of its major backers was the »Sarajevski novi list«, served as an introduction into an explicit and ruthless genocide practice of the Ustasha against the Serbs in the Independent State of Croatia. In the Ustasha propaganda, the synonyms for the Great Serbian hegemony and its continuators were the Chetniks and the Yugoslav Royal Government in exile. The Ustasha tried both to discredit and eliminate them as one of the major threats for existence of its regime.